
Pavle Ignjatović

Radničko samoupravljanje u Valjevskoj pivari 1950–1971.

U radu se analizira primena političkog sistema socijalističkog samoupravljanja u Valjevskoj pivari kao reprezentativnom socijalističkom preduzeću. Analizira se uspešnost radničkog samoupravljanja u periodu 1950–1971. Sagledana je aktivnost radničkog saveta preduzeća, kao glavnog samoupravnog organa koji je, teorijski, morao biti i glavni nosilac samoupravljanja u preduzeću, ali i rad upravnog odbora (zaduženog za sprovođenje poslovne politike i odluka radničkog saveta) i društveno-političkih organizacija – Omladinske organizacije, Sindikalne podružnice i Osnovne organizacije Saveza komunista (zaduženih za rešavanje problema radnika i unapređivanje samoupravljanja u preduzeću). Cilj istraživanja bio je da otkrije da li je ideja samoupravljanja ostvarena u ovom preduzeću, kao i koji su bili razlozi uspeha ili neuspeha. Istraživanje je zasnovano na arhivskoj građi Međupštinskog istorijskog arhiva u Valjevu, fonda „Valjevska pivara”. Rezultati su pokazali da je zakonski okvir samoupravljanja ispunjen, jer je poštovana sva procedura prilikom osnivanja i rada radničkog saveta i njegovih organa, ali da ideja samoupravljanja ipak nije bila ostvarena, jer najveći deo radnika nije uzimao učešća u radničkom samoupravljanju, čak ni kada su bili članovi radničkog saveta.

Uvod

Začeci samoupravnog socijalizma u Jugoslaviji

Po završetku Drugog svetskog rata Jugoslavija se našla pred zadatkom obnove razrušene zemlji i nadoknađivanja pretrpljenih gubitaka. Više od milion ljudi je izgubilo život (Čalić 2013: 228), mnogo više bilo je raseljenih, industrijska postrojenja bila su uništena a putevi, mostovi i pruge bili su u jako lošem stanju. U takvoj situaciji pomoć je bila preko potrebna. Ona je stizala iz različitih izvora, a bila je jako značajna i koristila se za kupovinu namirnica, lekova i sanitetskog materijala, odeće itd. Mnogo veću

Pavle Ignjatović (2001), Valjevo, Jovana Dučića 3/1, učenik 2. razreda Valjevske gimnazije

pomoć pružio je sam narod. U radnim akcijama učinjeni su brojni graditeljski poduhvati, radilo se i u poljoprivredi i drugim delatnostima, sve sa ciljem obnove i izgradnje zemlje.

Veoma važan proces koji se odigravao u to doba bila je industrijalizacija. U cilju unapređenja industrije konfiskovana je imovina brojnih preduzeća, ona su stavljena pod upravu države. Takođe, otvarana su nova preduzeća, a radna snaga obezbeđivana je sa sela. U periodu od 1945. do 1953. godine selo je napustilo oko milion i po ljudi, naselivši se u gradovima (Čalić 2013: 229).

Događaj koji je predstavljao prekretnicu u razvoju Jugoslavije u svakom smislu bio je raskol sa Informbiroom 1948. godine. Težnja za samostalnom spoljnom politikom Jugoslavije, kao i isticanje uloge KPJ u izgradnji socijalizma smetali su Staljinu, koji je optužio KPJ kao „kulačku partiju koja vodi antisovjetsku politiku”, a njene rukovodioce kao „sitno-buržoaske nacionaliste” (Petranović 1988: 201). Komunistička partija Jugoslavije isključena je iz Kominforma 28. juna 1948. godine pod sumnjom da uvodi kapitalizam (Čalić 2013: 235). To je dovelo do izbijanja političke i ekonomske krize. Političke, jer je postojala pretnja od izbijanja rata, a ekonomske zbog toga što je Jugoslavija u ekonomskom pogledu bila maksimalno zavisna od socijalističkih zemalja, pre svega od SSSR-a. Uvedena je ekonomska blokada, što je zaustavilo dalji dotok novčanih sredstava i materijalne pomoći. U takvoj situaciji bilo je neophodno pronaći način da se kriza prevaziđe.

Upravo u periodu nakon raskida političkih i ekonomskih veza sa zemljama članicama Informbiroa počinje razvoj samoupravnog socijalizma u Jugoslaviji. Sa vremenske distance duže od pola veka čini se da je jugoslovenskom državnom vrhu bio potreban novi model, nešto što će ih razlikovati od njihovog rivala. Taj model oni su našli u samoupravljanju. To je ono sa čime se slažu istoričari. Međutim, vodeći teoretičari socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji isticali su da koreni samoupravljanja dosežu do vremena Narodnooslobodilačke borbe i da su se javili spontano, kao narodna težnja i potreba. Tako je i Edvard Kardelj napisao: „Činjenica je da naš radni čovek, koji je prošao školu žestoke političke borbe pre rata i u toku rata, i koji je tu stekao veliko političko iskustvo, nije bio spreman da bude pasivni učenik nekog učitelja, niti pasivni sledbenik političkog rukovodstva” (Kardelj 1977: 14).

Ideja samoupravljanja u Jugoslaviji značila je pre svega predavanje fabrika i ostalih preduzeća u ruke radnicima, koji bi preko svojih organa upravljali radom tih preduzeća. Potom bi se to odrazilo i na druge društvene činioce, sa ciljem da se uprava celim sistemom poveri svim članovima tog sistema. Cilj samoupravljanja bilo je stvaranje istinski demokratskog društva. Zato su kritikovani oblici demokratije na Zapadu, socijalizam u SSSR-u, jer je sve to samo „vladavina u ime naroda”, a ne i prava „vladavina naroda”. Isticalo se, stoga, da je jedina istinska demokratija upravo socijalistička demokratija koja se ostvaruje putem samoupravljanja, jer se tu interes većine stavlja ispred interesa manjine, a ne obrnuto, kao u buržoaskoj demokratiji (Marković 1990: 23). Kao što je već rečeno, o

samoupravljanju se govorilo kao o prirodnoj potrebi i težnji naroda i radničke klase. Samoupravljanje radnika je osnovno pravo koje ne može biti dovedeno u pitanje (Šove 1975: 57). Samoupravljanje obezbeđuje i čuva dostojanstvo radnog čoveka, kao i njegovu vodeću društvenu ulogu.

Samoupravljanje nije bilo originalan jugoslovenski izum. Neke oblike radničkog samoupravljanja možemo sresti u Francuskoj u vreme Komune, u Rusiji za vreme revolucija 1905. i 1917, Nemačkoj za vreme i posle Prvog svetskog rata itd (Šove 1975: 15). To su shvatili i vodeći jugoslovenski ideolozi i državnici, među kojima i sam Tito. Često su to i isticali, govoreći da samoupravljanje nije stvoreno u Jugoslaviji, već da ono postoji u nauci marksizma-lenjinizma, a da se u Jugoslaviji prvi put ostvarilo (Kardelj 1977: 74).

Prvi koraci u uvođenju i ostvarivanju samoupravnog socijalizma u Jugoslaviji učinjeni su vrlo brzo po raskolu sa Informbiroom. Decembra 1949. doneto je „Uputstvo o osnivanju i radu radničkih saveta državnih privrednih preduzeća”. Ono je odredilo radničke savete kao organe koji treba da razmatraju i nadgledaju rad preduzeća, kao i da daju svoje primedbe i predloge za unapređenje proizvodnje, discipline itd. Određen je i način biranja članova radničkih saveta i njihov način rada (Kardelj 1977: 53-55). Odmah potom osnovani su radnički saveti u 215 preduzeća. Prva među njima bila je fabrika cementa „Prvoborac” u Solinu kod Splita, gde je 31. decembra 1949. godine osnovan prvi radnički savet u Jugoslaviji (Petranović 1988: 292). Nakon što je utvrđeno da je eksperiment odlično prihvaćen u narodu, nastavilo se sa razvijanjem sistema. Krajem juna naredne, 1950. godine donet je „Osnovni zakon o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva”. Zakon je dao osnovne odrednice budućeg samoupravnog sistema. Uvode se radnički saveti kao osnovni oblici preko kojih radni kolektivi ostvaruju samoupravljanje. Radnički saveti su birani na godinu dana, zajedno sa predsednikom koji se bira iz redova članova saveta; u preduzećima koja imaju manje od 30 zaposlenih, svi zaposleni su članovi radničkog saveta; radnički savet ima ovlašćenje da bira članove upravnog odbora, koji za svoj rad odgovara radničkom savetu, kao i da donosi pravila preduzeća, zaključke važne za upravljanje preduzećem i ostvarenje privrednog plana, odobrava osnovne planove i završni račun itd. (Kardelj 1977: 57-64).

Ovim zakonom i zvanično je uvedeno samoupravljanje. O njemu su u afirmativnom svetlu govorili i Tito i jedan od sastavljača ovog zakona Edvard Kardelj. Tito ga je okarakterisao kao „jedan od najdemokratskijih akata koje smo mi do danas doneli“ (Kardelj 1977: 70). U budućnosti će se dosta govoriti o problemima koji su pred samoupravljačima, o ciljevima koji moraju biti ispunjeni da bi samoupravljanje opstalo. Isticano je da je neophodno najšire angažovanje i kulturno uzdizanje radnih ljudi. Tito je govorio i da je potrebno „dići poluseljake na nivo svesnih industrijskih radnika koji će shvatiti svoje dužnosti i svoja prava graditelja socijalizma” (Kardelj 1977: 68).

Nastavilo se sa jačanjem uloge samoupravljanja u jugoslovenskom društvu. Ustavni zakon iz 1953. godine doneo je odredbe koje bi trebalo da učvrste principe socijalističke demokratije. Šesti kongres KPJ pohvalio je i pružio podršku radničkom samoupravljanju. Na sedmogodišnjicu uvođenja samoupravljanja, 1957. održan je Kongres radničkih saveta koji je doneo svoju Rezoluciju u kojoj su izloženi stavovi o potrebi jačanja demokratizma u odlučivanju.

Kao jedna od glavnih prednosti radničkog samoupravljanja isticalo se to da „radnik više nije samo proizvođač (izvršilac), već i samoupravljač” (Atlagić *et al.* 1979: 538), isticalo se to da radnik odlučuje o uslovima i rezultatima svog rada. O samoupravljanju se u Jugoslaviji govorilo kao o nečemu što bitno proširuje slobodu i prava čoveka, naglašavalo se da samo u Jugoslaviji preduzeća nisu ni državna ni privatna, već u rukama radnika. „Kada naš radnik zasnuje radni odnos, on ulazi u svoju radnu zajednicu, a kada ga zapošljava vlasnik fabrike, bio on privatnik ili država, ulazi u tuđe preduzeće” (Bilandžić 1968: 26). O radnicima u „tuđim” preduzećima govorilo se kao o nezainteresovanim za napredak preduzeća i neradnim. Radnici koji upravljaju „svojim” preduzećem smatrani su za odgovorne i svesne blagostanja koje im dobro poslovanje može doneti.

Valjevsko pivara posle Drugog svetskog rata

Po oslobođenju Valjeva (15. septembra 1944. godine) „Industrija piva A.D. Parna pivara u Valjevu” stavljena je pod Upravu narodnih dobara 18. septembra 1944. godine (Mitrašinić i Jocić 2000: 125). Pivara je bila teško oštećena, sa gotovo potpuno uništenim postrojenjima. Odlukom AVNOJ-a od 21. novembra 1944. stavljena je pod vlasništvo države, akcije su konfiskovane a Pivari je pripisana i ratna dobit u iznosu od oko 8 000 000 dinara, pod optužbom za saradnju sa okupatorom (*ibid.*: 129). Tri godine kasnije, tačnije 26. maja 1947. godine registrovano je novo preduzeće pod imenom „Parna pivara *Jedinstvo* u Valjevu” (*ibid.*: 131).

Pivo se počelo proizvoditi sredinom decembra 1944, a u prodaju je pušteno 5. januara 1945. godine. Ipak, Pivara je cele 1945. godine radila sa svega 30% svojih kapaciteta (Mitrašinić i Jocić 2000: 142). Istovremeno sa početkom proizvodnje pristupilo se i obnovi uništenih postrojenja. Šteta, koja je procenjena na preko 6 000 000 dinara (kurs od pre 5. aprila 1941. godine), sanirana je zahvaljujući finansijskoj pomoći države, ali i dobrovoljnim i prekovremenim radom radnika pivare. Podršku su pružili i zaposleni lokalne fabrike „Vistad” (kasnije „Krušik”).

Naporan rad na obnovi preduzeća urodio je plodom. Pivara je 1946. godine ostvarila napredak u proizvodnji u odnosu na prethodnu godinu za približno 24% (Mitrašinić i Jocić 2000: 143), 1948. godine premašena je planirana količina piva, slada, soda-vode i krahera. Međutim, ubrzo dolazi do ozbiljnijeg izražavanja nestašice, verovatno usled teške ekonomske situacije u kojoj se našla cela zemlja. Oskudica u osnovnim sirovinama usporavala je ili potpuno zaustavljala proizvodnju. Nedostajalo je ječma, kukuruza, amonijaka, uglja i ostalog. Radnici nisu primali pun iznos svojih

plata, a o smanjenju obima proizvodnje odlično govori jedan izveštaj iz februara 1951. godine, upućen na adresu Povereništva industrije i zanatstva Gradskog narodnog odbora: „u prostorijama za rashlađivanje rashlađuje se pivo. Kretanje po godinama rashlađivano je: 1939. – 600 tona, 1947. – 600 tona, 1948. – 1200 tona, 1949. – 1600 tona, 1950. – 1100 tona” (MIAV, FVP, DF).

U takvim uslovima bilo je potrebno pronaći način na koji će se iskoristiti volja i elan radnika za podizanje proizvodnje i napredovanje Pivare. Januara 1949. sastavljen je prvi plan rada koji je sadržao imena i zaduženja radnika, prošireno je polje delovanja sindikalne organizacije, a u aprilu 1952. godine izabran je radnički savet. Od tada počinje proces samoupravljanja u Valjevskoj pivari.

Rezultati istraživanja

Radnički savet

Kao što je već rečeno, radnički savet bio je osnovni organ upravljanja preduzećem, ali i osnovni organ preko kojeg su radnici u preduzećima ostvarivali samoupravljanje. U Pivari je situacija bila specifična, jer je ona radila spojena sa još tri preduzeća (Voćarsko preduzeće „Dragojlo Dudić”, Gradsko preduzeće ishrane i zanatstva „Udarnik” i Mlinsko preduzeće „Sloboda”). To novo preduzeće nosilo je naziv Gradsko prehrambeno preduzeće „Dragojlo Dudić”, a bilo je osnovano 15. februara 1951. godine. U takvoj situaciji je radnički savet bio zajednički za ova četiri preduzeća ujedinjena u jedno. Iz tadašnjih veoma šturih izveštaja stiče se utisak zaista nestabilnog i problematičnog poslovanja, koje najbolje ilustruje opaska jednog od članova radničkog saveta: „Kupovano seno vrlo slabog kvaliteta. Prodavnica za burek nečista. Belo brašno u pekari nije belo, nego crno!” (MIAV, FVP, K-2).

Takvu situaciju pogoršavala je i neusklađenost u radu upravnog odbora i radničkog saveta. Činjenica je da su članovi radničkog saveta više puta optuživali upravni odbor da se nije držao odluka radničkog saveta u svom radu, nije ispunjavao te odluke a nije sarađivao ni sa sindikalnom podružnicom. Na to su članovi upravnog odbora odvrćali rečima da njihov organ sve shvata ozbiljno i svemu prilazi sa najvećom odgovornošću. Iz tadašnjih izveštaja može se videti da je na sednicama radničkog saveta samo ukazivano na postojeće probleme (kojih je itekako bilo) i traženo od upravnog odbora da ih reši. Kvalitetne diskusije nije bilo, ili bar to nije uneto u zapisnike. Svakako, na osnovu građe se čini da na sednicama radničkog saveta nisu davani predlozi rešenja, da nije bilo pokušaja da se pomogne preduzeću na bilo koji način, osim upiranja prstom u probleme. Iz toga se može zaključiti da su članovi radničkog saveta svoj položaj shvatali isključivo kao obavezu. Čini se da u tim prvim samoupravljačkim godinama radnici nisu shvatali suštinu novog sistema, da su bili samo radnici, ne i samoupravljači.

Gradsko prehrambeno preduzeće „Dragojlo Dudić“ nije beležilo dobre rezultate u svom poslovanju, te je vrlo brzo po svom osnivanju i rasformirano (1. marta 1952. godine), a sastavna preduzeća nastavila su rad samostalno. To je povoljno delovalo po Pivaru. I samoupravni organi su mogli bolje da funkcionišu kada bi se njihovi članovi bavili samo svojim matičnim preduzećem. To se može naslutiti iz izveštaja o poslovanju organa upravljanja, donetog tokom 1959. godine. U njemu se navodi da je radnički savet primio upravu nad Pivarom oktobra 1952, od kada beleži pozitivne rezultate koji se ogledaju u rezultatima preduzeća. Daju se informacije da je 1952. proizvedeno i prodato 7413 hektolitara piva, a 1959. 12025 hektolitara, dok se u 1960. planira 18000 hektolitara. Poređenje se pravi i u ukupnom prihodu preduzeća (1952 – 27613765 dinara, 1959 – 91 859 068 dinara, 1960 – 119 500 000 dinara (plan)) i njegovom dohotku (1952 – 6 833 471, 1959 – 24 076 546, 1960 – 30 000 000 (plan)). Skreće se pažnja i na porast vrednosti osnovnih sredstava – 1952: 8 088 921, 1959 – 119 384 636 dinara. Naglašava se investicija od 20 000 000 dinara za kupovinu flašnice. Na kraju se naglašava da su pomenuti rezultati pokazatelj uspešnog rukovođenja od strane radničkog saveta, kao i garancija da se u budućnosti mogu zabeležiti još bolji rezultati (MIAV, FVP, K-2, Radnički savet 1959).

Činjenica jesu dobri rezultati koje je Pivara ostvarila, ali pomenuti izveštaj više liči na hvalospev, nego na objektivni pogled na stvari. U njemu se nimalo ne govori o nedostacima koje treba ispraviti, stvarima na kojima treba raditi itd. Uvidom u zapisnike sa sednica u periodu koji pokriva izveštaj (1952–1959), možemo zaključiti da većina ljudi ne učestvuje u diskusijama, što je pokazatelj toga da je ideja samoupravljanja bila neostvarena – radnici nisu osećali svoju dužnost i obavezu kao samoupravljača da se aktivno uključe u ovaj proces. Svakako, uspešan rad preduzeća verovatno i jeste bio rezultat uspešnog upravljanja, ali ne treba o radničkom savetu suditi samo na osnovu rezultata koje je preduzeće zabeležilo.

Za proučavanje radničkog saveta od velike važnosti je spisak tema koje je obrađivao. Najčešće teme bile su finansijske prirode. Prihvatanje završnog računa, kao i tromesečnog, šestomesečnog i devetomesečnog obračuna; donošenje različitih pravilnika, planova proizvodnje i realizacije, kao i planova investicija. Međutim, često se u diskusijama po ovim tačkama dnevnog reda, razgovaralo o potpuno drugačijim temama. Neke od najčešćih tema koje nisu bile predviđene dnevnim redom bile su tržište i borba za tržište, disciplina radnika, društvena ishrana i stambeno pitanje zaposlenih, a u par navrata govorilo se i o samoupravljanju. Tako je, na primer, na sednici 20. maja 1968. generalni direktor preduzeća zamolio da samoupravljačko pravo dođe do izražaja, i da neposredni proizvođači uđu u diskusiju, jer oni treba da formiraju politiku preduzeća (tema je bila formiranje plana) (MIAV, FVP, K-2). Problem malog broja učesnika u diskusijama bio je uobičajen, i nije bilo pronađeno adekvatno rešenje za njega tokom čitavog istraživanog perioda. Bilo je pokušaja da se svi članovi radničkog saveta aktiviraju, drugi članovi su ih pozivali da se uključe u diskusiju i daju svoje mišljenje, ali bezuspešno. Ovu situaciju najbolje

oslikava sednica radničkog saveta održana 20. marta 1967, kada se govorilo o planskim kalkulacijama i pravilniku o radnim odnosima. Živko Tešić je istakao da niko ne diskutuje, jer materijal nije dostavljen članovima. Zato smatra da je teško izjasniti se za ili protiv ako se ne zna šta nacrt sadrži. Zdravko Glišić izjavio je da smatra da treba da se skupe obrazovaniji ljudi u preduzeću, da pročitaju nacrt i daju primedbe jer „šta vredi ovi dole kad oni to ne razumeju?” Miloje Stepanović je istakao da je nemoguće da godišnji odmori nikoga ne zanimaju, i da za to ne treba velika mudrost da bi se o tome razgovaralo (MIAV, FVP, K-2). Ovo ipak govori o sukobu mišljenja koji je postojao – da li „ovi dole” treba da se uključe u diskusiju ili ne. Činjenica je da se njihovo aktivno prisustvo nije ispoljavalo u velikoj meri.

Radnički savet se bavio i pitanjima proizvodnje, i to samim proizvodnim procesom. U teškoj situaciji do koje je došlo 1965. godine, kada je došlo do nestašice osnovnih sirovina (pre svega slada), radnički savet je 19. marta odlučio da se smanji količina slada u pivu (MIAV, FVP, K-2), a potom je 8. jula odlučio da se umesto slada koristi šećer (MIAV, FVP, K-2). To su veoma važne odluke, posebno ako uzmemo u obzir i to da je Pivara imala veliki problem sa plasmanom piva. Tih godina česta su bila vraćanja isporučenih količina piva. Pivo se kvarilo, a Pivara bila na gubitku. Zato je radnički savet bio prinuđen da rešava i pitanja nediscipline radnika, koja je bila česta. Navešćemo primer koji je vezan upravo za kvalitet piva. Naime, maja 1962. godine na sednici radničkog saveta spomenuto je da se kuvar šeta po krugu preduzeća dok traje kuvanje piva, da ne nadgleda proces i da se zbog toga pivo često kvvari. Na istoj sednici je istaknuto da je jedan zaposleni uhvaćen u krađi piva (MIAV, FVP, K-2). Nije poznato da li je nešto konkretno urađeno po pitanju kažnjavanja ovih prestupnika. Radnički savet je osudio takvo ponašanje i naložio da se ubuduće kazne svi oblici kršenja radne discipline. Ni kasnije se stanje nije mnogo popravilo, a februara 1965. je skrenuta pažnja da se u ekonomskim jedinicama gubi osećaj autoriteta, one više nisu homogene i jedinstvene – u njima vladaju nerad i nedisciplina. Već u junu iste godine, radnički savet isključio je iz radne organizacije Jelicu Preradović, bivšu blagajnicu, zbog zloupotrebe položaja i krivičnog dela posluge novcem (MIAV, FVP, K-2). Avgusta naredne godine još jedan zaposleni je isključen iz radne organizacije zbog povrede radne dužnosti. Iz ovih primera vidimo da je radnički savet počeo da se bavi radnom disciplinom. Ipak, treba reći da su se oblici nediscipline javljali i kod zaposlenih koji su učestvovali u radu organa upravljanja. Zarija Aćimović, šef računovodstva, sastavio je marta 1965. izveštaj o nepravilnom poslovanju preduzeća, koji je dostavio i SO Valjevo, Sekretarijatu za finansije i finansijskoj inspekciji pri službi društvenog knjigovodstva. Članovi radničkog saveta istakli su da to daje lošu sliku o preduzeću, sliku o tome da preduzeće ne može samo da reši taj problem. Radivoje Milivojević, član radničkog saveta, kazao je kako je više puta opominjao Aćimovića da mesto za priču nisu magacini, gde ovaj često priča svašta, što dovodi do toga da radnici sumnjaju u organe upravljanja. Zarijin potez je osuđen, ali isti se šest meseci kasnije na sednici radničkog saveta posvađao sa njegovim članovima i generalnim direktorom preduzeća, smatrajući da su oni

dužni da ga obaveštavaju o sednicama radničkog saveta i upravnog odbora (MIAV, FVP, K-2, Radnički savet 1965). Da su i članovi radničkog saveta činili prestupe govori i podatak da su njih dvojica odbila da rade na istovaru ječma jer su kvalifikovani radnici. Svi koji su uzeli učešće u diskusiji osudili su taj postupak, i na kraju je i zvanično data osuda od strane RS. Dat je i zadatak direktoru da podnosi prijave protiv svih radnika koji ne izvršavaju radne zadatke. Ipak, vrhunac neodgovornog ponašanja pojedinih članova radničkog saveta bila je sednica 26. avgusta 1966. godine, kada je radnički savet obavešten da je 55 zaposlenih podnelo zahtev za opoziv Slobodana Petrovića sa funkcije člana radničkog saveta. Raspisano je glasanje, a kolektiv je izglasao opoziv (MIAV, FVP, K-2). Ovi primeri pokazuju da je i među zaposlenima na najodgovornijim funkcijama postojala nedisciplina i neodgovorno ponašanje, ali da je radnički savet znao kako da te slučajeve prepozna i kako da postupi. Navedeno je ovoliko primera neodgovornosti, samo da bi se pokazala njihova raznolikost, ali i brojnost. Problem nediscipline bio je možda i najveći sa kojim se radnički savet suočavao, i kojeg nije uspevao adekvatno da reši.

Valjalo bi ukazati i na odnos radničkog saveta sa upravnim odborom i generalnim direktorom preduzeća. Kada govorimo o upravnom odboru, treba reći da je on bio glavni inicijator najvećeg broja tema koje su se našle na dnevnom redu radničkog saveta. Mnoge bitne odluke, poput one o ukidanju zapreznog voznog parka iz 1961. godine, donete su nakon što ih je upravni odbor izglasao i predložio radničkom savetu (MIAV, FVP, K-2, K-55). Upravni odbor uvek je prvi diskutovao o tromesečnim obračunima, završnom računu, najčešće predlagao investicije (kada to nije činio generalni direktor), zajedno sa stručnim službama pripremao plan proizvodnje i realizacije, kao i planove remonta i rekonstrukcije preduzeća. Upravni odbor je bio dužan da sprovodi u delo odluke radničkog saveta, kao i da odgovara za svoj rad na tom planu. U prvim godinama nakon rata, rad upravnog odbora i radničkog saveta bio je prilično neusklađen, što se može zaključiti iz zapisnika jednog i drugog organa. Kasnije se situacija popravila, a preduzeće je počelo da beleži znatno bolje rezultate. Članovi upravnog odbora često su prisustvovali sednicama radničkog saveta, bili izuzetno aktivni u diskusijama, predlagali rešenja i iznosili svoja mišljenja. Generalni direktor, kao član upravnog odbora, takođe je prisustvovao sednicama, na kojima je bio najčešći diskutant. Njegov odnos sa radničkim savetom uglavnom je bio izuzetno dobar. Tome u prilog govori činjenica da je radnički savet više puta donosio odluku o nagrađivanju direktora za vredan i požrtvovan rad, kao i rezultate koje preduzeće beleži. Na sednici 19. juna 1961. godine odlučeno je da se direktor Ratimir Lalović nagradi sa 35 000 dinara, 13. februara 1965. godine je nagrađen sa 80 000 dinara (ovu nagradu je odbio, rekavši da mu je dovoljna nagrada to što je radnički savet prepoznao njegove napore), 25. avgusta 1967. godine mu je dodeljena nagrada od 300 000 dinara, a 8. avgusta 1968. je predložen sa Septembarsku nagradu SO Valjevo (MIAV, FVP, K-2). U zapisniku sa sednice 30. septembra 1968. došlo je do malog incidenta, kada je direktor skinuo sa sebe odgovornost za moguće posledice na sednici izglasanog pravilnika o ras-

podeli ličnih dohodaka, na šta je predsednik radničkog saveta odgovorio pitanjem zašto direktor u diskusiji nije izneo svoje primedbe (MIAV, FVP, K-2). S obzirom na to da nema drugih primera neslaganja direktora i radničkog saveta, može se zaključiti da je taj događaj bilo samo odstupanje od standardne slike. Direktor preduzeća najčešće se javljao za reč, najveći deo zapisnika sa sednica zauzimaju njegovi monolozi i referati, što svakako govori dovoljno o njegovom uticaju na radnički savet.

Pivara se mogla nazvati društveno odgovornim preduzećem. Zahvaljujući odlukama radničkog saveta, više puta je pružana pomoć gimnaziji, Kulturno-umetničkom društvu „Abrašević”, stipendirani su učenici u privredi. Donošene su i odluke o pružanju jednokratne pomoći – 50 000 dinara za izgradnju Doma sindikata u Valjevu 1961, 25 000 dinara Socijalističkom savezu radnog naroda Jugoslavije za kupovinu novogodišnjih poklona za decu 1961, 150 000 dinara za pomoć u izgradnji radio stanice Valjevo 1966. Pružena je pomoć i stradalima u zemljotresu u Banjaluci 1969. godine (MIAV, FVP, K-2). Posebno zanimljiv primer pruža zapisnik sa sednice radničkog saveta održane 12. jula 1967, kada je prihvaćen predlog o izdvajanju 1 000 000 dinara kao pomoć arapskom narodu u Egiptu kao žrtvi izraelske agresije. Takođe je dat i predlog da se svi radnici odreknu jedne dnevnice u tom cilju (MIAV, FVP, K-2). Odnos prema sopstvenim radnicima takođe je bio razvijen. Na sednici 21. novembra 1969. doneta je odluka o izdvajanju sredstava kojima će se platiti pogrebni troškovi za poginulu Ružu Seničić, člana Radničkog saveta i šefa laboratorije preduzeća (MIAV, FVP, K-2). Radnički savet bavio se i stambenom politikom, sa ciljem da osigura svim članovima radne organizacije adekvatno prebivalište. Donošene su odluke o kupovini stanova i garsonjera, davanju jednokratne pomoći ili kredita za stambenu izgradnju radnicima. Sve ovo govori o radničkom savetu kao humanom skupu, koji je znao da prepozna i neguje prave vrednosti, čime je nesumnjivo podizao ugled preduzeća.

Društveno-političke organizacije u Pivari

U Pivari su delovale različite društveno-političke organizacije. Vredne pomena su Omladinska organizacija, Sindikalna podružnica i Osnovna organizacija Saveza komunista (OOSK). Zadaci ovih organizacija bili su okupljanje radnika, njihovo stručno i ideološko uzdizanje, rad na njihovom obrazovanju, kao i pomoć u organizaciji rada, motivisanju radnika da u svom radu ostvaruju bolje rezultate.

Omladinska organizacija okupljala je, kako joj ime i kaže, mlađe članove radnog kolektiva i učenike u privredi. Njen rad zasnivao se na sastancima, na kojima se diskutovalo o različitim temama, ali ocene su mnogih drugih, a pre svega osnovne organizacije Saveza komunista, da je taj rad bio slab i neefikasan. Zaključci su bili da je omladina prepuštena sama sebi, da se sa njom ne radi na pravi način i da ona ne može da iskaže svoju mlada-lučku želju i snagu na pravi način. O lošoj organizaciji svedoči to da nikada nije sastavljen spisak članova, kao i to da su sastanci uglavnom bili loše pripremljeni, učesnici nisu bili upoznati sa temama, što ih je sprečavalo da

diskutuju. Više puta je isticano da su omladinci voljni i motivisani za rad, ali da sami ne mogu ništa pokrenuti. Posebno je skretana pažnja na izvestan broj izuzetno nadarenih i kvalitetnih omladinaca, preporučivano je da oni budu učlanjeni u Savez komunista, ali to nije činjeno. Iz dostupne građe vidi se da su članovi omladinske organizacije održali nekoliko radnih akcija sa ciljem uređenja kruga preduzeća, kao i da je jedan njihov član bio nagrađen ekskurzijom u SSSR 1968. godine (MIAV, FVP, K-12).

Prisustvo omladine u organima upravljanja bilo je odgovarajuće, ali njihov uticaj je upitan. Na sastancima omladinske organizacije diskusije nisu bile produktivne, nekad ih uopšte nije bilo. Stoga, dolazi se do zaključka da je uticaj omladinske organizacije na samoupravljanje u preduzeću bio beznačajan.

Sindikalna podružnica okupljala je najveći deo kolektiva, diskutujući o brojnim temama. Ipak, analiza koju je o njenom radu svake godine davala Osnovna organizacija Saveza komunista ne daje dobru sliku: „Rad Sindikalne podružnice zaostaje iza događaja koji se zbivaju u kolektivu i ne upoznaje dovoljno kolektiv o radu organa upravljanja, ne stavlja na dnevni red sva ona pitanja koja su trenutno interesantna za politički život i rad same privredne organizacije” (MIAV, FVP, K-12). Isticano je da Sindikalna podružnica ima redovne sastanke, radi na vrlo važnim temama (donošenje statuta preduzeća, promena organizacione strukture, raspodela sredstava itd.), ali da rezultati nisu zadovoljavajući, jer ima dosta članova koji ne dolaze na sastanke, koji glasaju za a posle se „žale po ćoškovima” itd. (MIAV, FVP, K-12). Iz ovoga, ali i retke sačuvane dokumentacije vezane za rad Sindikalne podružnice, može se zaključiti da je njeno delovanje ipak imalo nekog uticaja, pogotovo zato što je ona koordinirala sastanke kolektiva i ekonomskih jedinica, na kojima je diskutovano o mnogim važnim temama.

OOSK bila je svakako najuticajnija društveno-politička organizacija u preduzeću. Okupljala je zaposlene u Pivari koji su bili članovi SKJ. Evidentna knjiga članova SKJ donosi nam pregled broja članova Saveza komunista u Pivari tokom vremena. Podaci kažu da je do 1967. godine u SKJ u evidenciju ušao 31 zaposleni u Pivari. Po nacionalnosti, bilo je 29 Srba, i po jedan Crnogorac i „Šiptar”. Datum učlanjivanja je različit, najbolji pregled nudi tabela (MIAV, FVP, K-12).

Tabela 1. Broj primljenih radnika u članstvo SKJ

Period	Broj primljenih članova
1941–1945.	3
1946–1950.	7
1951–1955.	4
1956–1960.	10
1961–1965.	3
1966–1970.	2

Ova organizacija obradila je široki spektar tema, što se moglo i očekivati. Njen rad bio je u skladu sa njenim ciljevima – organizovanje komunista kao nosilaca svih promena i napretka preduzeća. Organizacija je komunicirala sa drugim partijskim organizacijama van preduzeća – najviše sa Opštinskim komitetom SKS, od koga je redovno dobijala smernice za svoj rad, a kome je podnosila svoj godišnji izveštaj o radu. Glavne smernice koje je organizacija dobijala bile su rad na kulturnom, stručnom i političkom uzdizanju članova, obezbeđivanje članovima da pohađaju kurseve, seminare, škole, rad na prijemu novih članova, posebno omladinaca i žena, posvećivanje pažnje vaspitnim merama i samokritici kako bi se unapredio rad itd.

Rad Organizacije bio je zasnovan na posmatranju rada organa upravljanja i drugih organizacija, praćenju rezultata preduzeća i davanju saveta i kritika kako bi se sve unapredilo.

Najviše je isticana uloga komunista u preduzeću. Oni su morali biti uzor svim ostalim radnicima. Komunista je morao biti obrazovan, inteligentan, ali je i kod sebe morao posedovati poštenje, odgovornost za celu zajednicu i viši interes. Morao je to biti čovek pun vrlina, koji neće činiti prestupe i koji će na svaki prestup drugih radnika ukazivati, pomagati im da se poprave. Iz ovakvog opisa, reklo bi se da se radi o savršenom čoveku, nepostojećem. Ipak, cilj Osnovne organizacije Saveza komunista bio je da takve ljude stvori. Na sastancima su se mogli čuti predlozi da se kazne oni članovi Organizacije koji su članovi radničkog saveta, a ne učestvuju u diskusiji. Razlog je bio stav da komunista mora diskutovati više od drugih, uvek iznositi svoje mišljenje i pomagati u procesu donošenja odluka. Na sastanku Organizacije održanom 17. juna 1964. postavljeno je pitanje zašto je drug Jovanović Milenko više puta predlagan za radnički savet a nijednom nije izabran. Milenko je odgovorio da u njegovoj ekonomskoj jedinici vlada netrpeljivost prema njemu, zato što uvek kritikuje radnike zbog nediscipline i ispijanja piva na poslu. Takođe je naglasio da nema podršku članova Organizacije (MIAV, FVP, K-12). Ovaj primer ilustruje nedovoljno organizovanu aktivnost OOSK po pitanju rada sa drugim skupinama radnika u preduzeću.

Ipak, Organizacija je činila mnogo na planu rešavanja svojih unutrašnjih pitanja. Njeni članovi bili su polaznici večernje političke škole, a puno je učinjeno po pitanju upoznavanja članova sa materijalima koje je doneo SKJ na sveukupnom planu – pre svih VIII Kongresa SKJ i mera privredne reforme iz 1965. godine. Posebna pažnja posvećena je upravo stvaranju komunističkog lika kod članova. Primera nediscipline bilo je i kod onih koji je trebalo da budu istaknuti predvodnici, uzori. Prema evidentnoj knjizi članova SKJ, do 1967. godine izrečeno je 5 kaznenih mera. Najviše je interesantan primer Slobodana Petrovića. Petrović je više puta kažnjavan zbog kockanja, opijanja, svađa i tuča na radnom mestu i van njega. Poseban incident dogodio se 17. avgusta 1966. godine, kada je došlo do sukoba Petrovića sa generalnim direktorom Ratomirom Lalovićem. Prema izjavama nekih svedoka, Petrović je u vidno alkoholisanom stanju ušao u kancelariju direktora, koga je verbalno napao po pitanju dodele

stanova. Petrović se branio rečima da je direktor izvadio pištolj i uperio u njega, ali nije imao svedoke koji bi to potvrdili. Takođe je optuživao direktora za nesavesno obavljanje posla, kršenje pravila i menjanje odluka. Nakon diskusije, doneta je odluka da se Petrović isključi iz Saveza komunista (MIAV, FVP, K-12), što je jedina mera isključenja koja je doneta tokom istraživanog perioda. Ovaj primer na dobar način pokazuje koje je mehanizme mogla koristiti osnovna organizacija Saveza komunista u borbi protiv nediscipline u svojim redovima i kaljanja sopstvenog ugleda.

Nakon svega izloženog, čini se da je od svih društveno-političkih organizacija u preduzeću jedino Osnovna organizacija Saveza komunista bila dobro organizovana. Ispunjavala je uspešno većinu svojih zadataka, pokušavajući da ideologiju primeni u praksi. Od izuzetnog je značaja to što su njeni članovi redovno pozivali na diskusiju i uključenje svih radnika u proces upravljanja preduzećem. To pokazuje da je ova organizacija ipak bila odgovorna i svesna važnosti samoupravljanja u preduzeću.

Privredna reforma iz 1965. godine

U prvim godinama nakon rata, Jugoslavija se angažovala da stvori bazu za privredni razvoj. U središtu pažnje bila je količina proizvodnje, a pitanje troškova i kvaliteta bilo je potisnuto – robe nije bilo, te je put do kupaca nalazila i ona skupo ili nekvalitetno proizvedena. Razvoj privrede bio je brz, ali i ekstenzivan (fokusiran na kvantitet, ne i na kvalitet), što je u kasnijoj fazi predstavljalo prepreku daljem razvoju. Dakle, razvoj do Reforme odlikovao se niskom produktivnošću i velikim troškovima, a osiguravao se, pre svega, masovnim zapošljavanjem radne snage. Narasla i složena privreda više nije mogla rasti bez obaziranja na troškove i produktivnost, jer je prerasla domaće i težila izlasku na međunarodno tržište (gde su cena i kvalitet izuzetno bitni). Poređenje produktivnosti jugoslovenske privrede sa produktivnošću razvijenih zapadnoevropskih zemalja pokazalo je da se u jugoslovenskoj industriji troši 2 do 5 puta više vremena za proizvodnju određene robe (Džeba i Beslač 1965: 15). Neki od uzroka niske produktivnosti su bili loša tehnička opremljenost, zastarela organizacija rada, nedovoljno i neracionalno korišćenje proizvodnih mogućnosti, svaštarska proizvodnja, česti zastoji zbog kašnjenja isporuka sirovina i reprodukcijom materijala ili neredovnog snabdevanja energijom.

Nakon što je privreda stala na noge, njen dalji razvoj osiguravan je podizanjem novih, a ne širenjem postojećih kapaciteta. Tako je nastala gomila malih fabrika koje samostalno nisu mogle opstati, a čija proizvodnja nije mogla da zadovolji zahteve većeg tržišta. Državne intervencije u privredi imale su za cilj poboljšanje pozicije određenih privrednih grana, ali su u potpunosti sakrile njihov stvarni rezultat. Premije, regresi, subvencije, dotacije i ostali oblici intervenisanja merili su se u stotinama milijardi dinara (Džeba i Beslač 1965: 80-81). Država je opstanak nekih privrednih grana obezbeđivala preraspodelom – principom kojim je deo dohotka uziman od jednih preduzeća, a onda preraspodeljivan između drugih. To zahvatanje u dohodak bilo je najviše izraženo kod nasposobnijih preduzeća,

koja su imala šansu da se osposobe za nosioce daljeg privrednog razvitka i širenja Jugoslavije na međunarodno tržište.

U takvoj situaciji mnogi stručnjaci su došli do zaključka da je neophodno izvršiti korenite promene u privrednom sistemu, kako bi se iskoristili svi njegovi neiskorišćeni potencijali i kako bi se sprečilo da privreda krene u dalje slabljenje. Zajedno sa privrednom, i radničko samoupravljanje doživće važne promene. Pred samo donošenje mera Reforme 1965. godine dosta se diskutovalo o ulozi samoupravljanja u privredi. Smatralo se da samoupravljanje postepeno dostiže svoju punu afirmaciju i da je sposobno da samo odlučuje o raspodeli sredstava. Takođe, samoupravljanju je za funkcionisanje bila neophodna snažna materijalna osnova, koje nije bilo zbog učešća države kao glavnog faktora u raspodeli. Sistem je bio pun protivrečnosti koje su sprečavale punu afirmaciju samoupravljanja.

Krupan korak ka novim privrednim merama učinjen je decembra 1964. godine, kada je zasedao Osmi kongres Saveza komunista Jugoslavije. Kongres je doneo zaključak da je administrativno mešanje u proces raspodele sredstava dovodilo do smetnji i kolebanja u privrednom razvoju, kao i da treba težiti otklanjanju razlika u ekonomskoj razvijenosti između republika. Time je nagovešten skori preobražaj privrede. Rad Kongresa sa velikom pažnjom je praćen i u Valjevu. Još nekoliko meseci pre njegovog zasedanja, Opštinski komitet SKS pisao je svim osnovnim organizacijama SK u preduzećima i ustanovama, tražeći od komunista da se pripreme i započnu „predkongresnu aktivnost”. Dana 2. decembra 1964. godine, Opštinski komitet SKS tražio je od svih osnovnih organizacija da obezbede praćenje televizijskih i radio prenosa Kongresa, kao i da se prijave za nabavku kongresnog materijala (MIAV, FVP, K-12). Ipak, u izveštaju o radu Osnovne organizacije SK u Pivari od 17. februara 1965. godine stoji: „imalo je drugova koji nisu hteli uzeti sa motivacijom da nemaju sredstava, što nije opravdano. Od 18 članova naše organizacije, materijal je uzelo samo 11 uz još 3 druga koji nisu članovi” (MIAV, FVP, K-12). Takođe, u izveštaju se navodi i da će glavni budući zadatak komunista u Pivari biti prorada materijala sa Kongresa i njegovo ostvarivanje.

Već naredne godine dolazi do reforme. Njen prvi cilj bilo je uklapanje celokupne privrede u međunarodnu razmenu. Zadatak joj je bio da ubrza proces velikih promena u strukturi privrede – temeljnu modernizaciju njenih kapaciteta i podizanje organizacije rada na viši nivo. U pogledu samoupravljanja, cilj reforme bio je da ojača materijalnu osnovu samoupravljanja, a potom pređe na deetatizaciju dohotka i akumulacije (da dohotkom i akumulacijom najvećim delom neposredno raspolaže radna organizacija koja ih je i ostvarila) (Šefer 1969: 118-119). Prema svemu tome, reforma je zahtevala prelazak na intenzivnije privređivanje, povećanje produktivnosti rada uz modernizaciju i veće oslanjanje na naučno-tehnička i tehnološka dostignuća.

Prema svom karakteru, reforma nije bila samo tehničke prirode, već ima snažan društveni i revolucionarni karakter. Ona zahteva menjanje celog društva (država će izgubiti oblik sile nad društvom i stopiće se s njim) ali i samog čoveka – nestaće najamna psihologija i svaki osećaj niže vrednosti,

čovjek se mora osposobiti da postane nosilac društveno-ekonomskog razvoja, mora razviti odgovornost za zajednicu i odreći se vlastitih interesa (Šefer 1969: 18-19).

Reforma je imala dve okosnice – promenu odnosa u cenama i preraspodelu narodnog dohotka u korist privrede. Promena odnosa u cenama bila bi obezbeđena devalvacijom dinara (promenom kursa sa 750 na 1250 dinara za dolar, čime se stimuliše izvoz a poskupljuje uvozna roba) i prebacivanjem poreza na promet iz proizvodnje u potrošnju (čime je obezbeđeno da samo finalni proizvodi mogu biti oporezivani, kao i da taj porez više ne utiče na cenu proizvoda). Preraspodela narodnog dohotka u korist privrede podrazumevala je ukidanje doprinosa iz dohotka (čime se smanjuje i ograničava administrativna preraspodela) i smanjenje kamata na fondove u privredi (čime se ona) olakšava za određena sredstva.

Na sednici radničkog saveta 4. avgusta 1965. godine diskutovano se o privrednoj reformi. Prva tačka dnevnog reda bila je: „sagledavanje preduzeća po donošenju mera privredne reforme” (MIAV, FVP, K-2). Direktor preduzeća upoznao je članove radničkog saveta sa značajem novih privrednih mera i zadacima preduzeća (izvršiti analizu poslovanja, iznaći unutrašnje rezerve u materijalu i radnoj snazi, po dobijenim rezultatima biti u proseku svoje grupacije). Radnički savet je prihvatio informacije i naložio upravnom odboru da što hitnije preduzme odgovarajuće mere putem izbora komisija za sistematizaciju, izradu Pravilnika o raspodeli ličnih dohodaka i drugih, sve u cilju bržeg sprovođenja mera reforme.

Za ostvarivanje reforme bilo je neophodno „pronalaženje unutrašnjih rezervi”. Unutrašnje rezerve su podrazumevale neiskorišćene kapacitete i nedovoljno angažovane ljude na poslu. Pored toga, modernizacija i korišćenje savremene tehnologije takođe su vrlo važna unutrašnja rezerva (Džeba i Beslać 1965: 26-28).

Na sednici radničkog saveta 15. oktobra 1965. godine jedna od tačaka dnevnog reda bila je: „Izveštaj grupe za iznalaženje unutrašnjih rezervi” (MIAV, FVP, K-2). Nakon pročitano izveštaja prešlo se na diskusiju u kojoj su učešće uzeli mnogi članovi radničkog saveta. Većina njih nije bila zadovoljna izveštajem, govorili su kako su podaci u njemu netačni i slično. Takođe su i sami izneli nekoliko novih predloga za uštedu sredstava. Mnogi su isticali da izveštaj pokazuje stvari gorim nego što zaista jesu. Direktor preduzeća je primetio da je jedan broj diskutanata pogrešno shvatio izveštaj komisije, čiji cilj nije bio da bilo koga vređa ili napada, već da uoči slabosti i preporuči korake za njihovo otklanjanje. Istakao je da je privredna reforma jedan dugačak proces, i da u takvoj situaciji izveštaj jeste površan i nezahvalan, ali je značajan korak u daljem sagledavanju sopstvenog položaja i u ostvarivanju Reforme. „Po mom mišljenju, glavna rezerva leži u povećanju produktivnosti i u jedinstvu svih radnih ljudi u preduzeću. Ako svestranom politikom sagledamo ne samo svoj sektor, nego kompleksnu politiku preduzeća, onda bismo mogli svakog dana da nađemo po neku rezervu.” Takođe je izjavio: „Ako hoćemo da povećamo proizvodnju i našu sposobnost za dalju ekspanziju na tržištu, potrebni su ne samo sirovine nego i moderni pogoni – u prvom redu varionica – te da stvorimo sve materijalne

uslove za povećanje produktivnosti i proizvodnje” (u tom cilju je išao u Zagreb i Ljubljanu povodom nabavke tankova, taložnjaka i kotlova za varionicu, koji će ubrzo biti isporučeni). Iz ovoga vidimo da se na vreme diskutovalo o važnoj temi. Neki članovi radničkog saveta videli su izveštaj kao napad na svoje ekonomske jedinice, sebe lično i kao optužbu za sabotiranje rada. Njihove diskusije bile su usmerene na odbranu sebe i svojih postupaka, a ne na davanje konkretnih predloga i ideja. Naravno, sednica je imala određenog efekta, jer je, kao što je to naglasio direktor preduzeća, učinjen prvi korak ka pronalaženju rezervi, ali i zato što je jedan broj članova radničkog saveta zaista ozbiljno shvatio situaciju i pokušao da iznošenjem svojih ideja doprinese radu organa upravljanja.

Rad društveno-političkih organizacija bio je različit. Sindikalna podružnica i omladinska organizacija nisu učinile nikakav ili su učinile samo mali trud u ostvarivanju mera reforme. S druge strane Osnovna organizacija Saveza komunista je imala česte sastanke na kojima se diskutovalo o aktuelnim temama, pa i o reformi. Članovi Osnovne organizacije aktivno su komunicirali sa Opštinskim komitetom Saveza komunista Srbije, od kojeg su dobijali detaljne smernice za svoje delovanje. Bilo je i zajedničkih sastanaka, od kojih je posebno značajan onaj od 20. jula 1965. godine, pred sastanak radničkog saveta, na kome su istaknuti zadaci komunista u ostvarivanju reforme: neophodno je da se komunisti zauzmu i bore za ostvarenje mera predviđenih reformom, potrebno je da u svojim preduzećima pređu na diskusije i zauzimanje konkretnih stavova; potrebno je na teritoriji opštine izdvojiti unutrašnje rezerve od preko milijardu dinara na taj način što će se komunisti okrenuti kolektivu i boriti za dosledno sprovođenje svih mera, boriti se za doslednu primenu principa raspodele prema radu, protiv uravnilovke, niskih ličnih dohodaka i velikih raspona, favorizovanja neproizvodnog rada i tako dalje (MIAV, FVP, K-12).

Za sprovođenje Privredne reforme na teritoriji cele opštine od velikog je značaja bila sednica Skupštine Opštine Valjevo održana 21. oktobra 1965. godine, na kojoj su prisustvovali predstavnici radnih organizacija. Doneti su brojni zaključci, koji su izloženi u pamfletu („Zaključci o daljim zadacima na sprovođenju privredne reforme”) čiji su primerci poslati radnim organizacijama (MIAV, FVP, K-12). Značaj ovog pamfleta je veliki – u njemu je izložen program razvoja privrede opštine, izneti su najvažniji zaključci i date smernice za rad. Skupština Opštine pozvala je radne i društveno-političke organizacije da se još više aktiviraju u procesu sprovođenja reforme. Sve je ukazivalo na to da se reformi pristupa organizovano i ozbiljno.

Mere privredne reforme dale su određene rezultate – unapređena je organizacija rada i podignuta produktivnost, ali je stopa rasta opala. Rast društvenog proizvoda u društvenom sektoru počeo je da se smanjuje: sa 9.7% za period 1954—1965. godine pao je na 6.0% u toku perioda 1966—1970. (Petranović 1988: 382). Rezultate koje je beležila Valjevska pivara najbolje možemo pratiti preko izveštaja o radu Osnovne organizacije Saveza komunista i dokumentacije radničkog saveta. Njihovi podaci se na nekim mestima razlikuju, stoga je najbolje podatke dati u tabeli 2.

Tabela 2. Rezultati Pivare u periodu pre i tokom Reforme

Godina	Proizvodnja (u hektolitrima)		Prosek ličnih primanja
	Planirano	Ostvareno	
1962.	Nepoznato	25 000 (K-12)	185 900 dinara (K-12)
1963.	25 000 (K-12)	30 000 (K-12)	24 700 dinara (K-12)
1964.	33 000 (K-12)	375 520 (K-12)	29 307 dinara (K-12)
1965.	45 000 (K-2)	43 894 (K-12)	46 840 dinara (K-12)
1966.	525 000 (K-12)	53 914 (K-12)	77 075 dinara (K-12)
1967.	63 000 (K-2)	Okolo 615 250 (K-2)	Nepoznato
1968.	80 000 (K-2); 70 029 (K-12)	66 000 (K-2)	870.50 novih dinara (K-12)
1969.	90 000 (K-12)	Nepoznato	890.87 n. dinara (K-12)
1970.	110 000 (K-2)	Nepoznato	940 n. dinara (plan) (K-2)

Rezultati nisu postignuti slučajno – oni su rezultat dobre investicione i poslovne politike. Još pre Reforme, razmišljalo se o modernizaciji pogona – preduzeće je bilo staro oko jednog veka i njegovi kapaciteti nisu bili dovoljni da na najbolji način odgovore zahtevima tržišta. Postrojenja su bila zastarela i nisu mogla ostvariti proizvodnju dovoljnog obima. Dobri rezultati i velika odricanja zaposlenih stvorila su snažnu materijalnu osnovu za modernizaciju pogona. Poslovni fond bio je sigurno najznačajniji izvor sredstava za modernizaciju. Na sednici radničkog saveta održanoj 19. marta 1965. godine diskutovano se o raspodeli sredstava poslovnog fonda. Ukupna sredstva od 39 000 000 dinara određena su za sledeće investicije: amonijačni kompresor, adaptacija jednog dela varionice, generator za slanu vodu, drukregler od 80 hl/čas, itd. (MIAV, FVP, K-2). Bile su to prve veće investicije koje su se ticale same proizvodnje i svakako su bile značajne. Važno je naglasiti i da je preduzeće te godine izdvojilo ukupno 273 232 661 dinar za rekonstrukciju preduzeća. Ta sredstva su izdvojena delom iz fondova preduzeća, a delom iz raznih kredita. Pomoću tih sredstava zamenjene su neke dotrajale mašine i prošireni proizvodni kapaciteti. Najvažnija investicija bila je izgradnja i opremanje nove flašnice, koja je svečano puštena u rad novembra 1965. godine, na 105. godišnjicu preduzeća. U martu naredne godine Poslovni fond raspolagao je sa 91 101 205 dinara. Sredstva su usmerena na građevinski deo varionice sa montažom i elektrouređajima (50 miliona), pumpu za nove kompresore, kupovinu novog kamiona itd. (MIAV, FVP, K-2). Na sednici 26. avgusta iste godine, radnički savet doneo je odluku o kupovini pasterizatora od 12 000 boca na sat od „Dalita” iz Daruvara i u tom cilju odobreno je uzimanje kredita od 60 000 000 dinara (MIAV, FVP, K-2). U februaru 1967, sredstva Poslovnog fonda usmerena su na isplatu anuiteta, kupovinu aluminijumskih tankova, rashladnih uređaja, parnog kotla, adaptaciju vrionog podruma i drugog. U avgustu iste godine odlučeno je da se preduzeće zaduži, kako bi se pristupilo rekonstrukciji pogona za bezalkoholna pića, u novembru je odobrena upotreba

dotatnih sredstava. Ipak, generalni direktor preduzeća je u decembru izvestio radnički savet da se komisija koja je obrazovana u svrhu rekonstrukcije i dalje nije sastala, te je dobio ovlašćenje da samostalno pristupi pronalazenju i odabiru najpovoljnijih ponuda (MIAV, FVP, K-2).

Pored investicija, vodila borba za plasman proizvoda na širem tržištu. Kao što je pomenuto, tokom 1965. godine je bilo problema u snabdevanju sladom, a naglašeno je da se devize neophodne za uvoz sirovina mogu obezbediti samo izvozom proizvoda. U skladu sa merama Privredne reforme i situacijom u kojoj se našla Pivara, na sednici radničkog saveta 23. jula 1966. godine generalni direktor Ratomir Lalović predložio je izvoz piva u Rumuniju (MIAV, FVP, K-2). Istakao je da bi to bilo novo iskustvo koje bi moglo da odgovara poslovnoj politici preduzeća. U diskusiji su se čule konstatacije da bi u tom slučaju kvalitet piva morao biti veći, povećali bi se troškovi punjenja i pakovanja. Ipak, prevagnuo je argument da bi do izvoza došlo u onom delu sezone kada su kapaciteti nedovoljno iskorišćeni, tako da bi od njega moglo biti samo koristi. Stoga je radnički savet odobrio izvoz piva, ovlastivši generalnog direktora da u skladu sa uslovima iz diskusije sprovede odluku. Mnogo više se govorilo o izvozu piva u Mađarsku nekoliko godina kasnije. Poslovni odbor preduzeća odobrio je izvoz 2 000 000 boca tokom 1970. godine. Radnički savet je potom odobrio službeno putovanje generalnog direktora radi dogovora i ispitivanja tržišta (29. 6. 1970), a nakon obavljenog putovanja direktor je predložio povećanje izvoza. Istakao je da postoji mogućnost za plasman dodatnog kontingenta piva, i predložio je da se razmotre mogućnosti preduzeća za proizvodnju dodatnih količina. Istakao je da se na taj način otvara prilika da se prebaci plan proizvodnje i time pokriju slabi rezultati iz prethodnih godina. Nakon diskusije, radnički savet naložio je svim stručnim službama da razmotre mogućnosti povećanog izvoza. Na sednici 25. septembra, direktor je izveštavao o svom novom putovanju u Mađarsku (MIAV, FVP, K-2). Sa partnerima iz Mađarske je dogovorena isporuka tankova u zamenu za pivo. Istakao je da je važno da se ovaj ugovor ozvaniči, jer su tankovi potrebni za planiranu rekonstrukciju, ali i zbog toga što je mađarska pivarska industrija u razvoju i da će već od 1972. godine biti podmireni pivom sopstvene proizvodnje. Istakao je da je važno zaključiti ugovore, čime bi se obezbedio plasman za narednu, 1971. godinu. Ipak, do kraja godine izvoz se postepeno smanjivao i nailazio na velike teškoće. U decembru 1970. godine diskutovalo se o tome ima li dovoljno opravdanja da se izvoz nastavi naredne godine po nepromenjenim cenama, a uz poskupljenje reprod materijala i sirovina. Na kraju je odlučeno da se odobri izvoz, ali da se pažljivo pripremi proces proizvodnje (MIAV, FVP, K-2). Svakako je bilo jasno da sa jeftinijim i kvalitetnijim češkim i nemačkim pivom na tržištu, uz sve veće pojavljivanje mađarskog piva, izvoz uskoro mora stati. Nesporno je, međutim, da je ovaj oblik poslovanja imao veliki značaj za Pivaru – ostvarena je obimnija proizvodnja, popravljani su slabi rezultati iz prethodnih godina, stečena su sredstva za novu rekonstrukciju preduzeća. Postupilo se u skladu sa ciljevima reforme, izvršeno je otvaranje ka međunarodnom tržištu i pokrenut intenzivni izvoz.

Zaključak

Glavni zadatak ovog istraživanja bio je da odgovori na pitanje da li je samoupravljanje ostvareno u valjevskoj Pivari. Da bi se što tačnije odgovorilo na ovo pitanje, potrebno ga je raščlaniti – tako se sada glavno istraživačko pitanje grana na dva potpitanja:

1. Da li je ostvaren zakonski okvir samoupravljanja?
2. Da li je ostvaren teorijski princip, odnosno ideja samoupravljanja?

Odgovor na prvo pitanje je potvrđan – osnovani su radnički savet sa svim svojim komisijama i organima, upravni odbor i drugi organi koji su okupljali radnike. Radnički savet (kao osnovni i najviši samoupravni organ) se sastajao redovno i donosio određene odluke.

Na drugo pitanje se, nakon iznošenja svih argumenata, mora dati odričan odgovor. Sednice radničkog saveta nisu bile kvalitetne – diskutovali su uvek isti članovi, često je bilo onih koji nisu bili saglasni sa odlukama a odbijali su da učestvuju u diskusiji, nikada nije pronađeno rešenje za problem nediscipline. Na ovo treba dodati i to da sindikalna i omladinska organizacija (koje je trebalo da rade na jačanju samoupravnog duha kod svojih članova) nisu pokazale rezultate koji su od njih očekivani, a uticaj komunista, kao predvodnika društvene revolucije, nije bio velik. Sve ovo ukazuje na to da, i pored svakog truda pojedinih ljudi u preduzeću, u njemu nije ostvarena ideja samoupravljanja. Naravno, ukoliko se uporede slike koje stvaraju izvori sa početka i kraja istraživnog perioda, može se zaključiti da je došlo do velikog napretka – od dugačkih monologa i referata direktora preduzeća, zapisnici su počeli da sadrže i sve češće iskaze drugih ljudi – ipak nedovoljnog za ostvarenje samoupravljanja.

Izvori i literatura

Izvori

MIAV, FVP, DF (Međuopštinski istorijski arhiv Valjevo, Fond Valjevske pivare, dosije fonda). Prepiska Pivare sa Gradskim narodnim odborom.

MIAV, FVP, K-2 (Međuopštinski istorijski arhiv Valjevo, Fond Valjevske pivare, kutija 2).

MIAV, FVP, K-12

MIAV, FVP, K-55

Literatura

Čalić M. 2013. *Istorija Jugoslavije u 20. veku*. Beograd: Clio

Petranović B. 1988. *Istorija Jugoslavije III*. Beograd: Nolit

Kardelj E. 1977. *Samoupravljanje u Jugoslaviji 1950-1976*. Beograd: Privredni pregled

- Marković D. 1990. *Zašto se samoupravljanje ne ostvaruje*. Beograd: Naučna knjiga
- Šove D. 1975. *Samoupravljanje*. Beograd: Izdavački centar Komunist
- Bilandžić D. 1968. *Kako samoupravlјati*. Beograd: Radnička štampa
- Atlagić D., Gugoski V., Vratuša A. 1979. *Enciklopedija samoupravlјanja*. Beograd: Izdavački centar Komunist
- Mitrašinović M., Jocić M. 2000. *Valjevska pivara 1860-2000*. Valjevo: Pivara
- Džeba K, Beslać M. 1965. *Privredna reforma: Što i zašto se mijenja*. Zagreb: Stvarnost
- Šefer B. 1969. *Privredna reforma*. Beograd: Stručna štampa

Pavle Ignjatović

Worker's Self-management in Valjevo Brewery 1950–1971

The implementation of socialist self-management in Valjevo Brewery is the topic of this paper. The aim is to analyze the successfulness of worker's self-management from 1950 to 1971. The paper aims to show the activity of the worker's council, the main organ of self-management. It also looks at the work of the board of directors and socio-political organizations. The main goal was to discern whether or not the self-management experiment was successful or not in the Brewery, based on the archival material of the Brewery found in the Valjevo Archives. The results show that the legal framework of self-management was fulfilled, but that the idea of self-management was not, because most of the workers did not take part in the self-management institutions within the factory.

